

EDEBİYAT-TARİH-SOSYOLOJİ İLİŞKİSİ VE YÖNTEMİ ÜZERİNE

Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

Sanat-edebiyat öncelikle, belirli türden bir toplumsal bilinç alanıdır. Diğer bilinç biçimlerinden farklı bazı özellikleri olması bunu değiştirmez. Edebiyat, kendi özellik ve unsurlarıyla belli bir bilincin edinilmesi, oluşturulması, yaygınlaştırmasıyla hem diğer bilinç biçimleriyle ortaklıklar gösterir, hem de kendine özgü özelliklerle ayrılır. Edebiyatın diğer bilinç biçimlerinden en önemli farkı, aynı zamanda dil üzerine de bir bilinçlenme olmasıdır. Toplumun kendi kimliği yanında dil üzerinde bilinçlenme biçimi olması, edebiyatın tarihin başından günümüze kadar bir süreklilik göstermesinde etkili olmuştur. Geçmişte kimi toplumların ortadan kalkması sonucunda edebiyatlarının, dillerinin müzeliğe malzeme haline gelmesi rastlantı değildir. Bu, aynı zamanda edebiyatta belli bir sürekliliğin de önemini gösterir. Klasik edebiyat ve edebiyat kanonları bu süreklilik yanında toplumlar arası ilişkilerde belli bir yer ve rol oynamayı belirtirler. Toplumlar arası ilişkilerde yer ve rol söz konusu olmadığında, ağırlığı olan bir edebiyattan söz etmek de mümkün olmuyor. Edebiyat, tarih ve sosyoloji arasında bu yönde bir ilişki vardır. Edebiyat kuramları bir yerde bu ilişkinin temellendirilmesidir. Disiplinler arası bir yaklaşım ve yöntem ancak bununla mümkündür.

Sanat, edebiyat ve tarih arasındaki ilişki bilinçlenme temelinde olduğu için kimi zaman tarihin edebiyat olarak görülmesi de mümkün olabilmektedir veya sosyoloji açıklamalarının toplumu tanıma görevini yapamadığı, edebiyatın sosyolojinin işini yerine getirdiği gibi görüşlerle karşılaşmaktayız. Tersine görüşler de vardır. Edebiyatın sosyoloji ve tarihten yararlanması edebiyatın kendisine yakışmayan bir yanlılık olduğu da söylenmektedir. Her iki yönde de bir abartmaya kapılmadan edebiyat, sosyoloji, tarih arasında hem

karşılıklı ilişkiden, hem de bir bağımsızlıktan söz etmek daha anlamlı olabilir. Bu, edebiyatın, sosyolojinin ve tarihin bağımsız kimliklerine, yöntem ve uzmanlıklarına saygının bir gereğidir. Birbirinin yerine geçme, üstünlük kurma, silme, görev verme, dışlama çabası aralarındaki ilişkinin getirdiği zenginliği, birbirinden yararlanmaları engeller. Sanat-edebiyat kuramlarına da bu açıdan bakmakta yarar vardır.

Sanat-edebiyat kuramları disiplinler arası bir bakış açısı oluşturma yanında edebiyatın kendine özgü değerlendirmelerinden yararlanma amaç ve çabasıdır. Bu açıdan pek çok kuramdan söz etmek mümkündür. Kuramlar arasındaki farklılıklar bakış açısı farklılığıdır. Aynı zamanda değerlendirilme konum ve rol farklılığını belirtmektedir. Edebiyat-sanat alanında yaygın kuramlardan biri yansıma kuramıdır. Özellikle günümüzde roman söz konusu olduğunda daha çok gündeme getirilmektedir. Ancak bu değerlendirmelerden yola çıkarak genel sanat kuramı olarak da tartışılmaktadır. Yansıma kuramı, Antik Yunan'dan bu yana bir açıklama biçimi, değerlendirme ölçütü olarak kullanılmaktadır. Özellikle Batı resminin öngörünüşi tespit etme çabasının yüzeysel kalması veya gerçeği öngörünüşüyle doğrudan yansıtmaya çabası hem yüceltilmiş hem de yetersiz görülerek eleştirilmiştir. Anlatılan meşhur bir hikaye vardır. Mealen, hatırlayamadığımız detaylarını değiştirerek tekrarlayalım. Resim yarışmasında bir ressamın yaptığı resimdeki üzüm taneleri o kadar gerçekçidir ki kargalar bu taneleri yemeye kalkışmışlardır. Resim çok beğenilir. Bir diğer ressamın yaptığı resmi görmek için odada uzun süre beklemişlerdir. Ressam içeri girerek mağrur bir biçimde duvardaki perdenin perde değil, resim olduğunu söylemiştir. Böylece kargaları değil insanları kandıran ressam birinci ilan edilmiştir. Aslında bu, sıg bir gerçekçilik örneğidir. Geçmişte tartışma, bakış açısıyla ilişkili olduğu için resim sanatı üzerinden yapılmaktadır, ama diğer sanat türlerine de genelleştirilmektedir. Kendine özgü bir kuram olan Marxist sanat-edebiyat kuramı da yansıma kuramından gerçekçilik anlayışı gereği bir yönüyle etkilenmiştir. Bu etkilenme sadece Marxizmle de sınırlı değildir. Yansıma kuramına yönelik eleştiriler ve değerlendirmeler, kuramı toptan antici bir yaklaşımla reddetmiş olsalar bile, karşıtını oluşturma çabası da dolaylı olarak yansıma kuramından etkilenmiştir. Bu nedenle tek tek kuramları ele almadan yansıma kuramından yola çıkarak bazı değerlendirmeler yapabiliriz.

Sanat-edebiyat, toplum bilinci ile ilişkisi nedeniyle toplumu yansıtmaya kabiliyeti gösteren bir alandır, ama toplumla beraber değişme potansiyeli de gösterir. Edebiyatın toplumu yansıtmayı, ona bir ayna tutması anlamına gelmez. Eğer öyle olsaydı, sanat-edebiyat sıradan, yüzeysel, anlık bir görüntünün, bilincin ifadesi olurdu. Sanat-edebiyat, toplumsal objelerin üzerine tutulacak bir fotoğraf makinesi merceği değildir. Edebiyat ile toplum arasında

karşılıklı ve aktif bir ilişki vardır. Bu ilişkide toplumun, tarihin, sanatçının deneyimleri, birikimleri, yaşadığı olaylar, sorunlar, arayışlar önemli bir rol oynamaktadır. Aynı olaya bakıldığında bile farklı bir sonuçla karşılaşmak, farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Öne çıkan eserlerin ve sanatçıların gücü, önemi, saygınlığı toplum kimliği ve sorunlarını temsil düzeyinde üst düzeyde ifade imkanı taşımalarından kaynaklanır. Bu nedenle bütün kişiselliğine rağmen edebiyat aynı zamanda belli toplumların kimliğinin, dilinin ve yaşadıkları tarihsel deneyimlerin ifadesi olmaktadır. Türk edebiyatı, Rus edebiyatı, Alman edebiyatı, İngiliz edebiyatı denildiğinde, sanatçının, sanatın bireyselliğine, öznelliğine rağmen, bu öznelliği inkar da etmeden, toplum kimliği ve dilinin oluşturulmasında ne kadar önemli bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Bu nedenle edebiyatın, sanatçının toplum, toplum olayları ve tarih karşısındaki yeri, rolü pasif değildir. Diğer deyişle bilinçlenme sonuçta tek yönlü bir olay değildir. Çeşitli edebi ürünler toplumu aktif bir biçimde etkilerler; toplumsal ilişki tarzlarının yeniden-üretimini ve sürekliliğini sağlarlar. Ancak çoğu durumda edebiyatın kendisi de bir yeniden-üretim işlemidir. Bu yeniden-üretim, sanatçının edebi yaratıcılığına engel değildir. Edebiyatın toplumla, dille, bilinçle kurduğu ilişki kendine özgü bir duygu ve duyarlılık göstergesidir. Deneyim, birikim, duyarlılığın olduğu yerde elbette öznellik de kaçınılmazdır. Sanatçının özgürlüğüne verilen önem buradan kaynaklanacaktır. Sanatçının kendine özgü yöntemlerle tarih ve toplumla kurduğu bağ, birikimi, bakış açısı, çalışma biçimleri, değerlendirmeleri bu yönüyle sosyolojinin, tarihin de faydalandığı bir çabaya dönüşmektedir.

Edebiyat, romanın ön plana çıktığı modern dönem öncesinde birey odaklı olmaktan ziyade toplum odaklıdır. Özellikle geleneksel çoban veya tarımcı toplumlarda edebiyat, büyüyle, mitolojiyle veya dinsel normlarla iç içe geçerek toplumun birlik ve bilincinin sürekliliğinin sağlanması görevine, rolüne bağlı olmuştur. Bu bütünlüğe bağlı olarak özellikle çeşitli törenlerde, ayinlerde şarkı, dans, edebiyat (özellikle şiir ve destan) gibi farklı sanat türleri bir iç içelik de sergilemiştir. Uygarlığa geçişle birlikte sanat-edebiyatta iki farklı düzey ön plana çıkmış, sanat tür ve biçimleri kendi içinde de farklılaşmıştır. Bu açıdan gerek halk (avam), gerekse saray (havas) edebiyatında yüzyılları aşan süreye yayılan bir devamlılık ve gelenek birikimi gözlemlenir. Bu birikim geleneksel toplum düşüncesinin de en önemli veçhesini oluşturur. Modern öncesi dönemin edebiyatı, özellikle geleneksel Doğu toplumlarında yüzlerce yıl boyunca işlenerek meydana getirilmiş, belirlenmiş ölçü ve kalıplara bağlı, adeta matematiksel bir forma indirgenmiş bir özellik gösterir. Sözgelisi Türk ve İran edebiyatında aruz, vezin ölçüsü vb. kurallar belirlidir; kural dışı yazım şekilleri arzulanmaz ve onay görmez. Değişiklik ancak gelenek içinde ve geleneğe bağlı kalınarak gerçekleştirilebilir. Bu sebeple edebiyatçının bireysel

özgürlük alanı nispeten kısıtlı görünecektir. Özgürlük, genel çözüm içinde, geleneğe bağlanarak mümkündür. Gelenek, bilinen toplumsal çözüme bağlanarak, bu toplum çözümüyle kaynaşarak bireysel olarak da zenginleşir. Bu anlamda gelenekçilik ile bireysel özgürlük çelişmez, birbirine karşıt değildir. Bu durumu en iyi bir biçimde Divan edebiyatında görebiliriz. Bir yandan Divan edebiyatının geleneksel çerçevesi, kuralları söz konusudur, ama diğer yandan güçlü divan edebiyatı şahsiyetleri görülebilmektedir. Kişiler kimi zaman yönetime kellelerini verecek kadar bireysel konum ve rollerine düşkünlüdürler. Gelenek ve birey arasındaki ilişkide, geleneğin gücü ama sanatçının özneliliği sürekliliği sağladığı gibi, geleneği tehlikeye atmadan, geçersiz hale getirmeden kişisel düzeyde yeni eklemeler yapmaya, geliştirmeye, yeni gelenek başlatmaya elverişlidir. Gelenek (çözüm bilinci) donmuş, katılaşmış bir cevher değildir; sürekli olarak işlenmeye, yeniden üretilmeye, yeni koşullarda sınanmaya ve kusursuz hale getirme çabasına açıktır.

Geleneksel edebiyatla geleneksel toplum düşüncesi arasındaki bağ Batı'da da belli kalıp ve türlerin ortaya çıkmasına izin vermiştir. XIX. yüzyılda geleneksel toplum ve düşüncesinin tasfiyesi ile birlikte burjuvazinin kendi görüşlerini oluşturma, yaygınlaştırma ve aktarma çabasında edebiyat özel bir önem kazanmıştır. Burjuvazi eski sanat biçimlerinden de yararlanmış, sözgelişi Batı müziği içinde kalarak müzikte kendini gündeme getirecek yeni bir biçim yaratmıştır. Geleneksel müzik anlayışı ve türleri dışında yeni toplum kimliğini ve burjuvazinin rolünü gösterecek biçimler oluşturulmasına müzik de destek vermiştir. Ama esas değişiklik ve yenilik, burjuvazinin yeni toplum kimliği ile ilişkili, geçmişte olmayan, yeni bir sanat türü olarak romandır. Aynı dönemde sosyoloji de bilim düzeyinde yeni bir bilim dalı olarak gündeme gelmiş, yeni toplum kimliğini ve bilincini oluşturmayı amaçlamıştır. Tarih alanında da geleneksel tarih anlayışı askeri tarihe, kilise veya saray arşivlerine dayanmakla, kronolojiye riayetle, aktarıcılık ve kayıtçılıkla küçümsenmiş; yeni bir çerçevede modern tarih anlayışı gündeme getirilmiştir. XIX. yüzyılda yeni bir edebi tür olarak romanın yanı sıra, tarih ve sosyolojide de geçmişten kopma, yeni toplum bilincini oluşturma, kavrama, dönüştürme, aktarma, yaygınlaştırma amacı görülmüştür. Tarih ve sosyoloji kuramları bütünsel bir dünya görüşü oluşturma çabasına karşılık gelirken, edebiyat-roman eski-yeni toplum çelişkisi yanında birey-toplum çelişkisini, geleneksel toplumdan yeni topluma geçişte ortaya çıkan yeni değerler ile eski değerler arasındaki çatışmayı, yeni değerleri benimsemede ortaya çıkan gecikmeyi, değişimin gündelik yaşamdaki görüntülerini ayrıntı düzeyinde kapsamaya, ifade etmeye çalışacaktır. Bu açıdan edebiyat, tarih ve sosyoloji arasında kopmaz bir bağ vardır, üçü birbirinin getirdiği bilgilerden faydalanmış ve birbirini tamamlamıştır.

Edebiyatın birey-toplum çelişkisi, yeni ilişki ve sorunları ifade etme çabası küçümsenmemelidir. Bu konuda daha başlangıçtan bu yana olan etki sosyoloji ve tarih başta olmak üzere bütün toplum bilimlerinin ilgisini çekmiştir. Edebiyat, roman toplum bilimleri tarafından bir inceleme konusu olarak ele alınması yanında, edebiyat bilimi içinde de inceleme konusu olmuştur. Bu anlamda da karşılıklı bir ilişki ve yöntem ortaklığı aranmıştır.

Edebiyatın toplum üzerindeki etkisine çeşitli örnekler verilebilir. Bu yön-de özel bir sıralama ve önem vermeden hemen bazı örnekleri hatırlatabiliriz. Hugo'nun *Sefiller*'i iyi bilinen bir örnektir. Yeni dünyada Amerikalı yazar Upton Sinclair'in *Chicago Mezbahaları* adlı romanının toplumda uyandırdığı sansasyonel etki bir başka örnektir. Roman kısa süre içinde Amerikan kamuoyunda büyük bir infial uyandırmış ve uzun bir süre et satışlarında olağanüstü bir düşüş gözlemlenmiştir. Yine, sosyalist yazın içinde Gorki'nin *Ana* adlı romanı yazıldıktan uzun süre sonra bile gençler arasında devrimci duygular uyandırmaya devam etmiştir. Edebiyat, toplumun belli bir dönemini yansıtmayı, dönemin toplumsal şartları hakkında canlı bir imaj oluşturmaya bakımından da önemlidir. Charles Dickens'in çeşitli romanları İngiltere'de 19. yüzyıl endüstri toplumunu, Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* romanı Amerika'daki Büyük Depresyon yıllarını, Hewingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* romanı İspanya İç Savaşını anlamlandırmak için oldukça değerli bir bilinç oluşturur.

Sosyoloji ile edebiyat-romanın konuları arasında bir ortaklık vardır. Ancak edebiyattan farklı olarak sosyoloji ele aldığı konuları bilim düzeyinde temellendirmeye çalışır. Sosyoloji, beşeri dünyayı ve ilişkileri demistifikasyona uğratarak kavrar, dinsel (kutsal) ve ahlaki (normatif) bir öğretiye dayanmaz ve insan zihninin her türlü mitten ve büyüden arındırılmış bilincini ifade etme çabasıdadır. Bu açıdan özellikle başlangıçta belli bir değerlendirme ve tutuma sahiptir. Din, büyü, mitoloji, metafizik gibi alanlarla kendisi arasında kurduğu ilişkiyi, bu alanları dışlayarak tanımlar. Bunu kendi bilimsel kimliğini kanıtlamak, kendi özel alanını belirleyebilmek için yapar. Bu anlamda edebiyatın ele aldığı konular hakkında daha başlangıçta belirlenmiş bir bakış açısı ve duruşu vardır. Edebiyat, özellikle de roman ise, sosyolojinin dışarıda bıraktığı ilişkileri ve yaşam tarzını, değerlerini de kapsamaya ve yeni ilişkilere eklemlemeye çalışır. Sosyoloji, toplum olayları hakkında kutsaldan arındırılmış, profan bir yaklaşım getirir. Edebiyatla kıyaslandığında sosyolojinin topluma nüfuz etme yeteneği kısıtlı ve sınırlıdır. Ancak elbette bakış açısındaki bu sınırlılığa rağmen toplum olayları üzerinde etkilidir ve bu etkinlikten de vazgeçme niyeti yoktur. Edebiyat ile tarih arasında kurulan ilişki, belli eksiklik ve sınırlılıkların giderilmesine yardımcı olmaktadır. Sosyolojinin birey-toplum çelişkisine kendi içinde yer vermesi, yüzyılın sonun-

da Batı içindeki çatışmaların, ayaklanmaların görece olarak denetim altında tutulmasında başarı gösterildiği dönemdedir. Sosyoloji, bu yönde açıklama çabasında birey-toplum ilişkilerini kahramanları aracılığıyla ifade eden roman sanatının getirdiği zenginlikten de yararlanmaya çalışmıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren tarih alanında da popüler tarih anlayışı ile milliyetçilik arasında kurulan ilişki aracılığıyla edebiyat-roman özel bir ilgi ve etkinlik kazanmıştır. Marx sanat-edebiyatın, romanın önemini ilk sezenlerdendir. Cemil Meriç, edebiyatçıların sosyologlardan çok daha derinlikli bir biçimde topluma nüfuz ettiklerine dikkat çekmektedir. Bu anlamda, Türk edebiyatçılarının Türk sosyologlarından daha başarılı oldukları iddiası Batı'dakine benzer biçimde Türkiye'de de tekrarlanmıştır. Önde gelen Türk edebiyatçıların, içinde yaşadıkları toplumun alışkanlıkları, duyarlılıkları, özellikleri hakkında daha yaratıcı bir tablo ortaya koyma başarısını gösterdiği önyargısı bile vardır. Bu anlamda belli bir kesim sosyolojiye küçümsemeyle bakmaktadır. Sosyologların ve diğer sosyal bilim dalları mensuplarının Batılı teorilere ve terminolojiye bağımlı kaldıkları için Türk toplumunun gerçek özelliklerini ve işleyiş mekanizmasını kavramakta genellikle başarısız olduğu söylenmektedir. Türk toplumuna dair çözümlemelerin tasarım ürünü olduğu ve toplum hakkında hayali bir taslak sundukları, sahicilikten uzak oldukları söylenmektedir. İlk bakışta bunlar doğru gözlemlermiş gibi görünmektedir. Ancak her yüzeysel bakış açısı gibi görünüşte kalan önyargılardır. Biraz daha somutlaştıralım. Türk sinemasında, Türk romanında (Kemal Tahir bir yana) ve Türk resminde tarih anlayışının, bakış açısının, hem tek tek hem de toplu bir serüven olarak, Türk sosyolojisinin tarih anlayışından daha üstün olduğunu söyleyebilir miyiz? Sosyolojimizi eleştirelim, ama yanlış yargıların oluşmasına, sosyologlarımıza güven duyulmamasına, küçümsemesine de izin vermeyelim. Türk sosyolojisinin sınırlı toplum ve tarih anlayışı yanında Türk romanının ve Türk sinemasının (her ikisi de bizde çok gelişmiş ve etkilidir) toplum ve tarih anlayışı çarpık-çurpuk karikatür gibidir.

Türk sosyolojisinin, sosyologlarımızın çok eleştirilecek yönleri var. Ancak işe yaramaz olduklarını, etkisiz olduklarını söylemek mümkün değildir. Yanlışlıkları kişisel de değildir. Bağlı oldukları sosyoloji anlayışlarının getirdiği sınırlılıklardan kaynaklanır. Ama sonuçta belli bir sistem dahilinde düşünülmüşlerdir. Yanlışlıklar varsa bu sistemli görüşleri, daha doğrusu yöntemleri eleştirilmelidir. Bu açıdan sanatçı-edebiyatçılarımızın daha sistemli ve ilkeli olduklarını söyleyemeyiz. Onlar da benzer yanlışları paylaşmışlardır. Sosyologlarımızın etkisiz olduklarını söylemek de bir yönüyle doğru değildir. Ziya Gökalp, Prens Sabahattin gibi sosyologlar ülkenin kaderi üzerinde etkili olan görüşler ortaya atmışlar; aynı zamanda siyasi olarak da etkili yer-

lerde olmuşlardır. Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Behice Boran, Mübeccel Kıray, Orhan Türkdoğan, İsmail Beşikçi, Şerif Mardin gibi sosyologların açıklamaları, kuramları tartışılır. Ama bu açıklamalarının bir yerde sinemada, edebiyatta, romanda örnekleri, uygulamaları yüceltilirken bu sosyologların küçümsemesi haksızlık olur. Bir yandan “toplumsal değişme” anlayışını savunan sosyologları sahici olmamakla eleştireceksiniz, ama diğer yandan aynı kurama dayalı köy-şehir filmlerini, köy-şehir romanlarını yücelteceksiniz. Herhalde sanatçılarımız da bunu kabul etmez. Bu görüş ve iddiaların toplum bilimleri alanında çalışan akademisyenlerden gelmesi de ilgi çekici bir husus. Aslında mesele, bu farklı alanlarda hangi alanın diğerine göre daha üstünlük taşıdığı tartışması değildir. Esas olan bu yargıların getirdiği sonuçlardır. Bu yargıların öncelikle iki tür etkisi vardır. Birincisi sosyoloji ile edebiyat arasındaki ortaklık gözden uzak tutulup, iki alan birbirine karşıt olarak konumlandırılmaktadır. İkincisi, yine birinciyle ilişkili, sosyoloji-edebiyat ayrımıyla bu iki alanın birbirinden yararlanmalarının önüne geçilmektedir. Üçüncüyü de söyleyelim. Sosyologlardan öncü yoktur demek yanında, sosyoloji tarihimiz ile siyaset, toplum, toplum sorunları arasında gerçek bir ilişki yoktur (gerçek bir ilişkiyi edebiyat-sanat kurmaktadır) demek de doğru değildir. Başarıya gelince, her ikisinin de başarısı ve başarısızlığı birbiriyle ilişkilidir, birbirinden yapay bir biçimde kopartılamaz. Geçmişte ünlü bir roman eleştirmeni (Fethi Naci) “Türkiye’de roman yoktur” dediğinde, birileri de ortaya çıkıp “Türkiye’de eleştirmen yoktur” diye karşılık vermişti. Her şeyi yok ederek, karşılıklı küçümseyerek bir yere varmanın imkanı yoktur. Abartmaya gerek yok, ama küçümsemeye de gerek yok. Herkesin emeğine, katkısına, sınırlı da olsa saygı duymak; mevcut birikimi eleştirmek ve ondan yararlanmak gerekir. Uğraştığımız alanın, sanat-edebiyat, sosyoloji, tarih hangisi olursa olsun ortak yöntemi de budur.

Türkiye’de yaklaşık iki yüz yıldır iki ana edebi akım (romantizm ve realizm) arasında kıyasıya bir kapışma görüntüsü vardır. Bu akımların kaynaklarına, kuramların oluşmasına pek katkımız olduğu söylenemez, çünkü her iki akım da Batı kaynaklıdır, ama Türkiye’de ilgi görmüştür. Ayrıca her iki akımın hatırı sayılır bir etkinliği de vardır. Sorunlarımız bu ikili bakış açısı içinde ele alınmıştır. Bu görüntü üzerinden bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Bu kapışmanın -hemen her alanda- gerçekten uzun bir hikayesi vardır. Öncelikle romantizm salt bir edebiyat akımı olarak görülmemeli. Gündelik hayatta, genel kültürde, bilhassa Yeşilçam sinemasında, şiirde, romanda, resimde olduğu gibi ideolojilerde, siyasette, bilim alanında da güçlü yansımaları, izdüşümleri göze çarpmakta. Romantizmin daha fazla etkili olduğu akımlar arasında en başta milliyetçilik ve halkçılık olmak üzere, muhafazakarlık, İslamcılık ve slogancı sosyalizm sayılabilir. Realizmin

“sözümona” etkisini gösterdiği akımlar ise zayıf ve güdük olagelmıştır. Pek sevilmeyenler. Sevimsiz bulunurlar. Bunun belki de en anlamlı örneği, Anadolu köylüsüne yaklaşımında amansız gerçekçiliğinden taviz vermemesinden dolayı Kemal Tahir’in Türk edebiyatçıları arasında “insan sevmeyen” bir yazar olduğu yönündeki basmakalıp yargıdır. Buna karşılık birçok yazar, halkçılık, milliyetçilik vb. “sol” değerler adına Anadolu köylüsüne gerçekte ona uymayan, abartılı ve gerçek dışı (üstün) vasıflar yakıştırmıştır. Edebiyat alanında kendisine “sosyalist/toplumcu gerçekçi” vasfını yakıştıran birçok yazar bile en ucuzundan (nadiren rafine) romantizm yaparak önemsenmişlerdir. Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Köy Enstitülü diğer vasat yazarlar ve -en iyisi- Yaşar Kemal gibi. Bunlara “köy(lü)cü realistler” adını verebiliriz. Realist (veya toplumcu gerçekçi) edebiyatçıları ise yadırganmışlar, anlaşılmamışlar, hatta solcu gibi gözükp de aslında “sağduyu”yu temsil eden statükocu/muhafazakar otoriteler tarafından aforoz edilmişlerdir: Beşir Fuad, Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Oğuz Atay gibi.

Türkiye’de yeni edebiyat ile yeni siyasi ve ideolojik yönelişler arasında dolaysız bir bağ olduğu aşıkardır. Bu nedenle sürekli öncülerden söz etmek yanında, belli kişileri bir kilometre taşı olarak işaretlemek önemli görülmüştür. Beşir Fuad edebiyat ve şiir alanında kendi dönemine göre nitelikli sayılabilecek etütler yapmış, yazılar kaleme almıştır. Onun roman anlayışı, Tanzimat edebiyatçıları arasında bir moda olarak yükselen romantik edebiyata karşı natüralizme dayanmaktadır. Beşir Fuad, kendi çağında Namık Kemal’in roman ve piyeslerinde cisimleşen coşkucu, hayalperest, idealist roman anlayışına oldukça sert eleştiriler yöneltmiştir. Beşir Fuad’ın genç yaşta intihar ederek ölümünden sonra, materyalist düşüncenin daha ileri boyutta temsilciliğini Abdullah Cevdet üstlenir. Abdullah Cevdet’in daha geniş kapsamlı bir tasarımı vardır; Osmanlı toplumunun her yönüyle Batı uygarlığı seviyesine çekilmesi için öncelikle zihniyet planında bir inkılap önerir ve toplumda kökleşmiş dinsel-dogmatik öğretiye karşı laik öğretiyi ve laik eğitimi çıkarır. Sosyoloji ve psikoloji konularıyla daha yakından ilgili olmasıyla dikkat çeker. Bununla birlikte onun bu aşırı seçkinci önerileri Osmanlı kamuoyunda tepkiyle karşılanacaktır.

Modern Türk edebiyatı tarihi alanında, değeri bugün bile tartışmasız takdir edilebilecek bir isim olan Tanpınar, Türk edebiyatının bir özelliğine dikkat çekmektedir: “Bizde münekkid yok, mukallid çok.” Bir adım daha atıp, “Bizde münekkid yok, papağan çok” da diyebiliriz belki. Tanpınar, Türkiye’nin edebiyat ve fikir ortamında münekkid (eleştirmen) yetişmediğinin altını ısrarla çizirken haklıdır. İçinde bulunduğumuz kültür ikliminin sanat-edebiyat ve fikir sahasında yaratıcı bir potansiyel barındırdığının da farkındadır. Cemil Meriç de kültür hayatımıza benzer bir şekilde yaklaşır. Ancak bu fasit

daireyi ihlal eden, sadece romancı duyarlılığıyla değil, tarih vurgulu sorgulayıcı fikir notlarıyla da kırmaya çalışan bir öncü olarak romancı Kemal Tahir karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatında Doğucu sosyalizmin öncüsüdür Kemal Tahir. Sadece edebiyata değil, tarih ve sosyolojiye de ilgi duymuş, sanat-edebiyat anlayışının oluşması ve romancılığı bu geniş ilgisine dayalı olarak zenginleşmiştir.¹

Türkiye’de edebiyat, tarih ve sosyoloji alanında devletin yaptığı seçimi doğrulama çabası genel bir eğilimdir. Babiâli’nin (devlet kapısı, devletin merkezi), adına yakışacak bir şekilde, bütün basın-yayın organlarının, matbaaların mesken tuttuğu yer olması tesadüf eseri değildir. Servet-i Fünun Matbaasının Babiâli’deki Sadaret binasına beş dakika mesafede oluşu bile anlamlı bir göstergedir. Edebiyat, düşünce ve siyasetin (devletin) iç içeliği yakın bir zaman öncesine kadar da kolayca gözlemlenebilir bir olguydu. Edebiyat, düşünce ve siyaset iç içe, simbiyotik bir tarzda yaşam bulmaktaydı. Osmanlı’da kalem erbabı olmak, edebiyat alanında derinleşmiş olmak “devletlu” olmakla özdeşti. Bürokrasinin sivil kanadına verilen isim de bu açıdan anlamlıdır: “Kalemiye”. Devlete intisap etmek, öncelikle iyi bir kalem ehli olmaktan geçmekteydi. Resmi yazışmalar, habercilik, dilde kıvraklığı sağlayan temrinler (şiir yazım tekniklerinde ileri seviyede elde edilen tecrübe), tarih ve hukuk bilgisi, yabancı dil bilgisi vb. devletlu olmanın ayırt edici ve temel göstergeleriydi. Son dönemde Osmanlı edebiyatı ve fikriyatı Tercüme Odası’nda, Nezaret emrinde, çeşitli Kalem görevlerinde, “tahrir heyetleri”nde, gazetelerde varolma, gelişme ve süreklilik sağlayıp kurumsallaşma fırsatını bulabilmişti. Özellikle Tanzimat döneminde mütercimlik önemli bir müessese haline gelmiş bulunuyordu. Osmanlı’da yenilikçi edebiyatın gelişmesinde öncülük rolü oynayan simaların bir kısmının Tercüme Odası’nda yetişmiş kişiler olması tesadüf eseri değildir. Ayrıca üstlendikleri devlet görevleri de önemlidir. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önemli şahsiyetler mutasarrıflık gibi önemli devlet görevlerini yerine getirmişlerdir. Bununla birlikte devlet mono blok ve homojen bir yapı arz etmemektedir. Devlet içinde birbirinden farklılaşan kadrolar, fraksiyonlar, hizipler vardır. Her biri ayrı bir takım meydana getirerek birbirleriyle kıyasıya bir rekabet içinde bulunmaktadırlar. Çökmeye

¹ Kemal Tahir, toplumsal gerçeklik ve roman ilişkisi hakkında şöyle demektedir: “Sanatın gerçekçi roman kolu, kendi yasaları içinde, salt tarihte, sosyolojide, felsefede, ruhbilimde değil, fizik, kimya gibi deneye dayanan bilimlerde bile, bilimin vardığı son çizgileri, gene bu bilimlerin gelişme kanunlarının imkânlarıyla aşmaya çalışmak zorundadır. Yoksa, Zola’nın natüralizmi gibi bilimin ardı sıra sürünür, onun bulup ispatladıklarını yeniden, aynı sınırlar içinde ispatlamak zorunda kalır. Gerçekçi roman, okuyucularına gerçeklerimiz üstüne kendi sosyal durumlarının verdiği güçle eğilmeyi, onları yeniden değerlendirmeyi teklif eder.”

yüz tutan devleti kim kurtaracak? Esas mesele budur ve bu bakımdan birbirleriyle yöntem çekişmesi içine düşmüşlerdir. Çekişmenin önemli araçlarından biri de edebiyat olmuştur. Edebiyatın yanı sıra, tarihyazımı ve sosyoloji de hem devlet düzeyinde, hem de toplum düzeyinde dayanak bulma çabasını yansıtmaktadır.

Yuriy Aşatoviç Petrosyan'ın *Sovyet Gözüyle Jöntürkler* adlı kitabında² Jön Türk aydın sınıfının meşrutiyet, anayasa, hürriyet vb. siyasi taleplerde bulunarak Türk milli burjuvazisinin çıkarlarının sözcüsü olarak varlık bulup gelişme gösterdiği öne sürülmektedir. Benzer bir yaklaşım Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydını / edebiyatı hakkında yapılan değerlendirmelerde de göze çarpar. Petrosyan, Türkiye'de yenileşme / modernleşme doğrultusunda girişimlerde bulunan entelijansiyaya ve zihinsel ürünlerine, sınıfsal faktörü merkeze yerleştirdiği klasik bir Marksist şablonla yaklaşmaktadır. Ancak, toplum dayanakları zayıf, ama siyasi dayanakları sağlam olan Osmanlı-Türk aydınlarının yenilikçi düşüncelerinin ve edebiyatının sınıfsal-toplumsal dayanaklarını gösterme noktasında başarısızdır. Türkiye'de benzer bir yaklaşım sahip bazı edebiyatçılar da farklı bir tutum içinde değildir. Sosyalist veya halkçı fikirler edebi eserlerde çeşitli yollarla işlenerek okuyucuya sunulmuştur. Nazım Hikmet, Rıfat Ilgaz, Hasan İzzettin Dinamo, Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi yazarlar şiir ve roman alanında bu yönde bir tavır sergilemişlerdir. Buna tepki gösteren değerlendirmeler de vardır. Ama bu tepkisel değerlendirmeler de sanatı tarihten ve sosyolojiden koparmaktadır. Bunda dönemin koşulları da etkilidir. Tanpınar bir anlamda dengeyi bulma çabasıdadır. "Sanat eserinde, sanat kaygısından başka endişe olmamalıdır. Ama bu, meselesiz olmak demek değildir. İnsan, kendi meseleleridir. Ben herhangi bir devrenin açıkça müdafaasını yapan eserden hoşlanmam. İnsanı bütünü ile alan ve arasından meseleleri veren eseri tercih ederim."³ derken, kendi sanat-edebiyat kıstaslarını ortaya koymaktadır.

Edebiyat, tarih ve sosyoloji arasında ilişki ve yöntem sorunu günümüzde halen önemini koruyor. Mesele sadece bakış açısı ve yöntem ile de sınırlı değildir. Yayıncılık da bunlarla ilişki ayrı bir sorundur. Bu alanın da kendi içinde taşıdığı sorunlar Türk düşüncesinin gelişmesi, özgürleşmesi önünde bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Devlet yayıncılığının bürokratik mekanizmalara ve "serbest piyasa"ya kurban edildiği son dönemde özel yayınevlerine yönelme zorunluluğu baş göstermiştir. Buna bağlı olarak son yıllarda

² Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yay., İstanbul, 1974.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergah Yay., İstanbul, 1997, s. 322.

edebiyat ve fikir hayatında niteliksel olmasa bile, niceliksel bir canlılık göze çarpıyor. Edebiyat ve düşünce vitrini sürekli dolup boşalıyor. Aynı Pandora'nın vitrini gibi: Bu yaz okunacak kitaplar listesi veriliyor, hepsi tematik. Örneğin o yaz İstanbul'da bir çevre felaketi yaşanmış, akli evvelin biri hemen çevre sorunları üstüne kitapların listesini döküp "dünya kitap piyasası"ndan topladığı kitapları vitrine koyuyor. Yayın dünyası böylesine anlık tepkilerle, gündelik "tematik ihtiyaçlarla" ve incelikli "emtia pazarlama teknikleriyle" belirleniyor. Kendi bağımsız çabasıyla yayın(cılık) yapmaya çalışan kişilerin çalışmaları ise bu girdapta kolayca boğuluyor. Entelektüel ve mali piyasanın dışında riskli yayıncılık yapanların önü mütemadiyen kesiliyor. Sonunda "terörist" yayınevi suçlaması, kitap toplatma, hatta yayıncı ve yazara hapis cezası bile var. Tozun dumana karıştığı bütün bu gelişmeler yaşanırken yayıncılığın adeta bir sirk alanına dönüşmesi gözlerden uzak kalıyor. Sürekli kazanılan ve çabucak kaybedilen (kaçan ve kaçırılan) yetişmiş yazarlar yayıncılıkta bir süreklilik oluşmasına engel oluyor. Geçmişte üç-dört bağımsız kişinin, hatta arkadaş gruplarının amatör dergi ve kitap yayınlarına girişme serüvenleri giderek silindi. Nihayet, dönemin koşullarının ve ruhunun ağır basmasıyla, dayanışmacı, kaygılı, sorusu ve misyonu olan kolektif yayıncılık kaybolurken, akademik yayıncılık da puantaj meselesine veya akademide kişisel mobilizasyon kaygılarına indirgeniyor ve yayıncılık alanında mevcut umutsuz tablo ortaya çıkıyor. Bir zamanlar edebiyatçılar ve sanatçılar arasında çok tartışılan "sanat sanat için mi, sanat toplum için mi?" tartışmasının dayandığı samimiyet (aslında gereksizsizliği bugün daha iyi fark edilmesine rağmen) önemliydi. Bugünkü gündeme başka bir tartışmayı da eklemek mümkün: "Sanat-edebiyat arz-talep kanunu, kişisel geçim, şöhrat, statü ve sermaye için mi?" Bugün bu sorulara verilen cevapların geçmişe kıyasla anlamsızlaştığı, samimiliğini yitirdiği ortada. Bütün bunlara karşın edebiyat, tarih ve sosyoloji arasındaki başlangıçtaki ilişkiyi, bütünlüğü sorgulamak, bu sorunları da tartışmanın, aşmanın bir yolunu oluşturuyor. Sorgulamaktan, var olmaktan vazgeçmemek lazım.